

Historický a společenský kontext sociologie vzdělávání

Sociologie vzdělávání

Ondřej Lánský

Sociologie vzdělávání a sociologie výchovy: rozdíly a podobnosti

- **sociologie vzdělanosti** = pomezí sociologie a pedagogiky;
- příbuzné podobory: sociologie mládeže, rodiny;
- **sociologie výchovy**: zabývá se sociál. aspekty výchovy a jejím místem v procesech sociologické reprodukce; 3 okruhy problémů:
 - místa a role výchovy ve spol.; historické proměny; vztahy mezi výchovou hodnotami a cíli; vztah k sociální struktuře, stratifikaci a mobilitě
 - vztahy mezi subjekty a objekty výchovy: rodiče, děti, učitelé a žáci; vztahy uvnitř skupin vychovatelů apod.
 - struktura, funkce a organizace institucí výchovy a vzdělávání; sociální podmínky a důsledky jejich činnosti
 - další témata:
 - dopady vzdělanostní politiky na makrosociální strukturu, mobilitu apod.
 - otázka proměny ekonomie a lidského života v souvislosti IT technologiemi; → tzv. průmysl 4.0

Výchova a vzdělávání

- **Výchova** = záměrné ovlivňování socializačních procesů v souladu se společensky přijatými normami a hodnotami a učení se sociálním rolím; důležitá je samotná **socializace**
- **Vzdělávání** = vštěpování znalostí a dovedností důležitých pro profesní a sociální role /obecně/.
- obecná **role sociologie**: klíč. pohled – normy, hodnoty a očekávání sociálních rolí. Důležitý je i kontext biologický
 - např.: Co ovlivňuje prospěch? Mimo jiné je to **sociální kontext** života dítěte, tlaky vrstevníků, školský systém (finance, místní podmínky)
 - role sociologie: pomoci učitelům, ale také veřejným institucím (obce, stát)

Předsociologický proud: sociální pedagogika

- **Johann Heinrich Pestalozzi** (1746-1827; SUI): pedagog, filozof, filantrop, politik a školní i sociální reformátor
 - je třeba znát sociální původ žáků
 - cíl vzdělávání: „**posilovat člověka**“
 - základní vzdělávání dětí, které by mělo započít již před začátkem školní docházky v samotné rodině
 - dnešním pohledem: hájil *komplexní přístup*
- **Friedrich Adolph Diesterweg** (1790-1866; GER): pedagog a organizátor německého učitelského hnutí
 - dílo *Rukověť vzdělání pro německé pedagogy* (*Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer*): žáci by měly být vedeni k pravdě a svobodě přirozenou výchovou
 - názornost, aktivnost a přihlížení k současným kulturním poměrům země
 - úloha učitele, měl by se sebevzdělávat.
 - vlastenectví, rovnost podmínek duchovního vývoje, vysoké ohodnocení role učitele
- v českém kontextu: **Gustav Adolf Lindner (1828-1887)** – viz [SoEn](#)

Sociologická pedagogika

- **Aloys Fischer (1880-1937; GER):**
 - výchova pro společnost, skrze společnost a společností
 - instituce: rodina, mateřská škola, škola a stát
- **Paul Barth (1858-1922; GER):** sociolog
 - sociologický rozbor výchovy, jejích institucí a pedagogiky
 - pedagog musí znát vývojové tendence a sociální otázky své doby
 - **výchova:** oblast společenské vůle (mřavy) a oblast vědění (bez vztahu k vývoji společnosti)

Sociologie výchovy

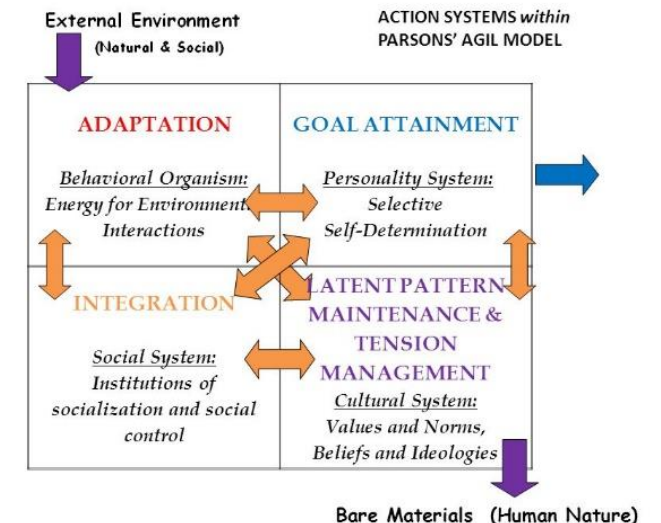
- synonyma: pedagogická sociologie;
- metodologie: faktografický materiál, empirický výzkum a nenormativní analytické hledisko
- **Carl Weiss**: rozlišil
 - péče (rozvoj sil jedince)
 - socializace (začlenění do společnosti)
 - vzdělávání (autonomní osobnost)
 - ideální prostředí = rodina
- Americká sociologie:
 - **Lester Ward (1841-1913)**: témata: kolonizace; americký národ; migrace; velkoměsta
 - **Walter R. Smith (1875-1937)**: psychologie nestačí; socializace je proces, roli v ní hrají primární a sekundární skupiny; ← zkoumal výchovný proces

Émile Durkheim (1858-1918)

- součást tradice tzv. sociologismu ([SoEn](#));
- navazuje na Comta; krédo: „Studuj společenská fakta jako věci!“
- **témata:** sociologie jako empirická věda; význam jedince a formování nového společenského řádu; morální autorita ve společnosti; jednání jedinců a jeho vliv společnost
- **sociální fakta:** aspekty soc. života utvářející naše činy – mravy, zvyky; spol. je fakt sui generis; aspekty mocenského působení soc. faktů na jedince; nepřímé studium (např. prostřednictvím studia zákonů, náb. spisů či pravidel chování) – proto ho zajímá i vzdělávání
- spol. je jako lidské tělo; = tzv. organicismus ([SoEn](#))
- ot. **Co drží společnost dohromady?** Pojmy: solidarita (mechanická a organická); dělba práce, analýza sociální změny
 - tradiční společnost: **mechanická solidarita:** lidi k sobě poutá podobná zkušenost ze stejné práce a odpovídající hodnoty); malá dělba práce; represivní komunita potlačuje výrazná individua
 - modernizace → **organická solidarita:** rozpad mechanické solidarity; ekonomická nezávislost a rostoucí nezávislost; založeno právě na uznání diferenciací a vzájemné závislosti)
- **Výchova:** společenský jev; společnost reprodukuje podmínky vlastní existence

Talcott Parsons (1902-1979): strukturní funkcionalismus (SoEn)

- Znamky:
 1. Stav výchovně-vzdělávací soustavy = znak/výraz společnosti
 2. Hlavní funkce výchovy: socializace a integrace
 3. Důležité je zkoumání vztahů a procesů v malých skupinách
- tzv. schéma AGIL – viz další slide s citací ze Sociologické encyklopedie
 - **Výchova**: institucionalizované jednání sloužící k dosahování společenských cílů
 - **Školní třída**:
 - systém jednání, kde dochází k interakci mezi žáky a učitelem a mezi ž
 - lidé se zde učí jednat v souladu s očekáváními druhých ← tj. **internalizace kulturního systému** (normy, hodnoty, symbolické vzorce).

Pasáž věnovaná strukturnímu funkcionalismu – *Sociologická encyklopedie*

„Vlastní f.s. je spojen s dílem T. Parsonse, které má dvě podstatné, vzájemně propojené složky: teorii soc. činnosti a teorii soc. systému. V teorii soc. činnosti vyšel T. Parsons z detailního studia evrop. s-gické tradice (viz utilitarismus, darwinismus, Durkheim, Marx, Weber, V. Pareto) a její teor. základy položil v *The Structure of Social Action* (1937). Sociální čispolečenská činnost je takové chování, které je orientováno k dosažení cíle, je normativně určeno a probíhá v určité situaci. Činnost je motivovaná a motivace zahrnuje: a) moment kognitivní, kdy individuum definuje situaci vzhledem k sobě, b) katektickou orientaci, která vyjadřuje vztah mezi individuem a cílem jednání z hlediska uspokojení potřeb, c) hodnotící element, který představuje výběr mezi různými objekty uspokojení potřeby. Soc. jednání probíhá podle ustálených vzorců (patterns). Konkrétní vzorec jednání je výsledkem rozhodnutí, které každá osoba provádí (podvědomě) podle 5 dichotomických alternativ, tzv. proměnných vzorců: 1. afektivita – afektivní neutralita; 2. orientace na sebe – orientace na kolektivitu; 3. univerzalizmus – partikularismus; 4. askripce – výkon; 5. neurčenost – určitost. Volba mezi proměnnými (alternativami) je podmíněna situací a zejm. normativním systémem. Detailní rozbor s řadou analytických případů podává spis *The Social System* (1950). Parsonsově teorii se vytýkalo, že je ahistorická (jednání probíhá vždycky podle téhož vzorce) a voluntaristická (přecenění volní složky v jednání). Význ. složkou Parsonsovy teorie je tzv. koncepce AGIL, podle níž lze každý sociální systém situovat do prostoru se dvěma souřadnicemi: „vnitřní – vnější“ (systém se orientuje buď na události vnějšího prostředí, nebo na vlastní problémy), „instrumentální – konzumní“ (systém se orientuje na momentální potřeby a aktuálně dostupné prostředky nebo na dlouhodobé potřeby). Pak lze každý systém zobrazit ve čtyřech

sektorech, z nichž každý představuje jeden z problémů, který je spojen s přežitím systému (funkcionální imperativy): A – adaptace, tj. problém opatrování zdrojů z prostředí (ekon. subsystem), G – cíle, tj. mobilizace zdrojů a energií k dosahování systémových cílů a ustavení priorit mezi nimi (polit. subsystem), I – integrace, tj. potřeba koordinovat, přizpůsobit, regulovat vztahy mezi různými aktéry uvnitř systému prostřednictvím implementace norem (právní instituce) a L – udržování vzorců (latent pattern maintenance), tj. nezbytnost motivovat aktéry k výkonu rolí pro systém nezbytných a potřeba mít k dispozici mechanismus řízení vnitřního napětí v systému (výchovný a náb. subsystem a rodina). Nejen soc. systém jako celek, ale každý subsystem řeší stejnou čtveřici problémů (např. rodina, právní řád apod.). Parsons neztotožňuje soc. systém a společnost. Společnost je pro něj typem soc. systému, který ve vztahu ke svému prostředí dosahuje nejvyšší úrovně soběstačnosti (self-sufficiency). Soc. systém může být v tomto kontextu členěn ještě jinak, a to analyticky na tzv. fyzický systém (problém vzácnosti zdrojů – funkcionální nezbytnost adaptace, dislokace lidí a zdrojů), kult. systém (problém harmonické koexistence, funkcionální nezbytnost dosahování cílů a adaptace a integrace) a osobnostní systém (problém osvojení kult. determinovaných vzorců chování – statusů a rolí, socializace jako problém proměny nesocializovaného individua v jedince schopného plnit role). V druhé fázi své tvůrčí činnosti se Parsons snažil zbavit svou teor. soustavu přílišné statickosti, a vypracoval proto schéma soc. evoluce, které mělo být kompatibilní s dosavadním systémem (tzv. paradigma vývojové změny založené na koncepci zvyšování adaptivní schopnosti systému prostřednictvím diferenciací).“

Další směry

- **Institucionální analýza**: role/funkce výchovně vzdělávacích institucí; typy školství, efektivnost; ot. reprodukce soc. nerovností ve školském systému apod.
- **Marxismus a marxismem ovlivněné směry**: třídní podmíněnost výchovy a vzdělávání
 - **Louis Althusser**: vládnoucí produktivní vztahy jsou zajišťovány:
 1. represivním aparátem státní moci
 2. pomocí ideologického státního aparátu: tj. výchovně-vzdělávací systém
 - **Paulo Freire**: dominance metropolitní společnosti; výchova jako nástroj konstruování reality utiskovaných; pedagogika utlačovaných → probourá kulturu mlčení
 - **Frankfurtská škola**: kritický diskurz; vztah ke společnosti založený na kritice;
 - např. **Jürgen Habermas**: role intersubjektivní komunikativní jednání (vs. instrumentální, technizované jednání); role veřejné, svobodné diskuse; zájmy poznání: a) technický, b) praktický (historicko-hermeneutický), c) emancipační (kritické vědy: sociologie, politologie či ekonomie)

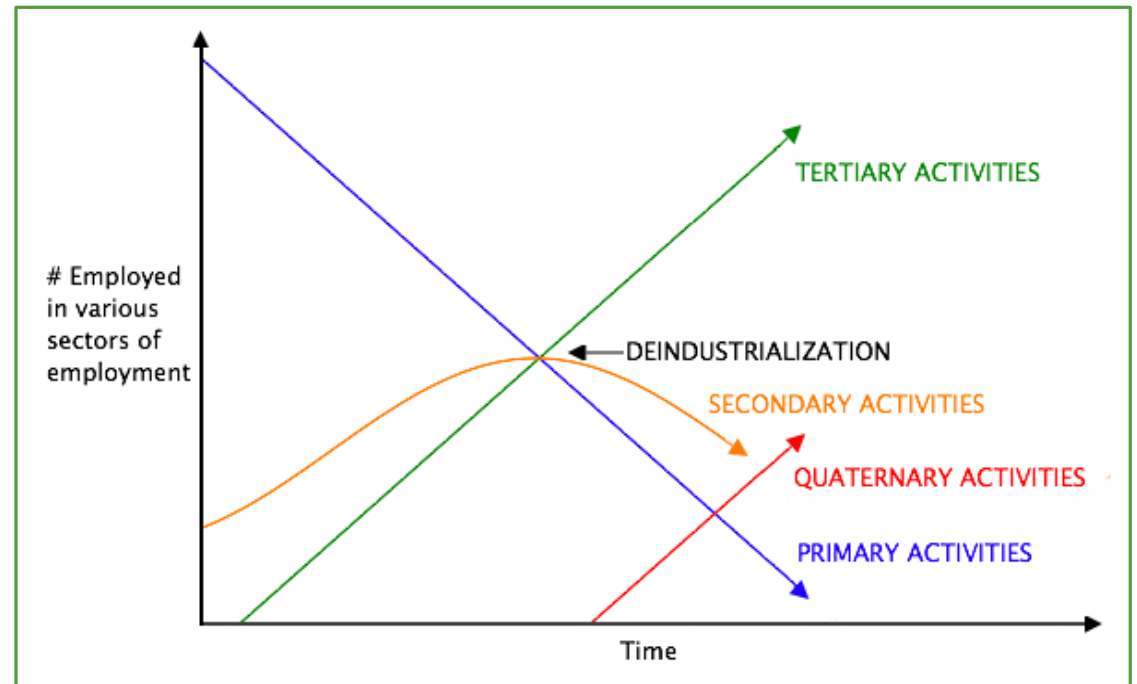
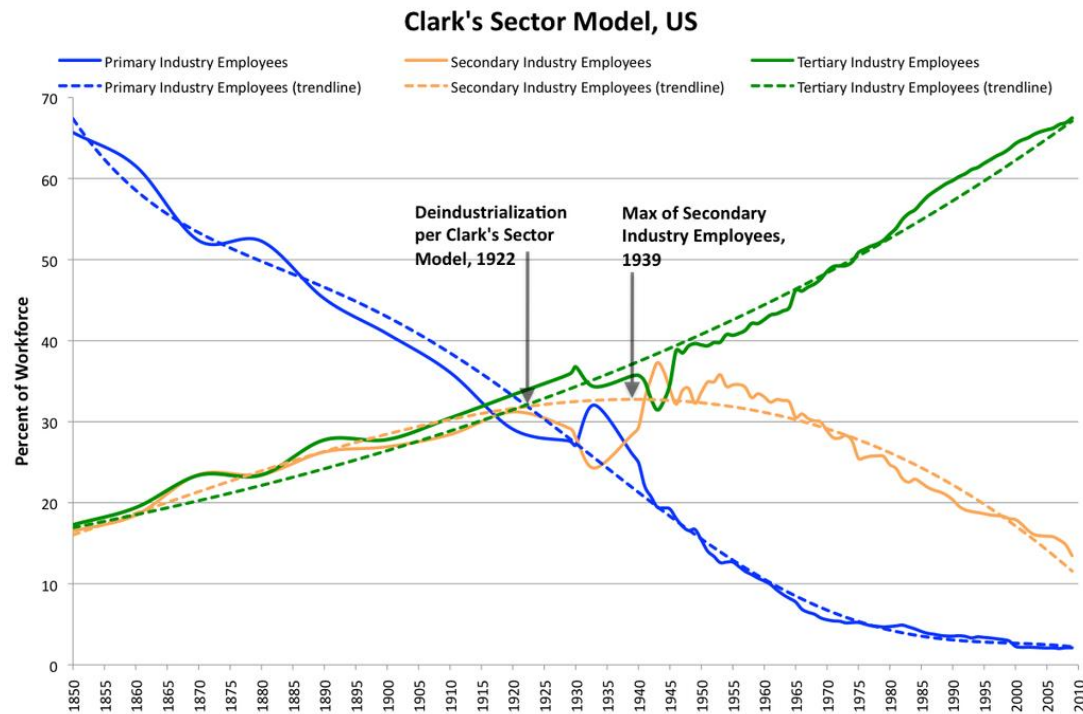
Celospolečenský kontext výchovy a vzdělávání

- otázka vlivu sociálních souvislostí: vztah makro a mikro světa ([SoEn](#))
- socializace...
 - se odehrává v konkrétním sociálním prostoru – v životním poli
 - odehrává se v čase (etapy života, cykly apod.; ročníky ve škole, čas komunit) – tzn., že jde o dynamický, vývojový aspekt
 - všeobecné vzdělávání – vazba na průmyslovou revoluci, roli sehrála správa státní moci i vliv armády
- Dále v kurzu bude kladen důraz na:
 - technologický rozvoj: průmyslová revoluce, práce 4.0 atd.
 - ekonomický rozvoj: vývoj sociální struktury
 - politický vývoj: společensko-politické proudy a ideologie + vývoj polit. systému (liberální demokracie)
 - vývoj kultury: hodnoty a normy
 - vliv urbanizace
 - atd.

Technologický pokrok

- Vliv průmyslové revoluce; → změna potřeb výuky; již se nešlo učit od rodičů; růst mobility; tyto změny vyžadují celoživotní adaptaci a flexibilitu.
- Otázka výchovy a vzdělávání v budoucnu; dlouho se pracovalo s pojmem postindustriální společnost
- **Postindustriální společnost (SoEn):**
 - blízko k termínům: postfordismus, informační společnost (SoEn), znalostní ekonomika, postindustriální ekonomika, tekutá modernita a společnost sítí
 - Znamky:
 1. ekonomika je založená spíše na poskytování služeb, než na produkci zboží
 2. vědění se stává hodnotnou formou kapitálu; srov. s pojmem lidský kapitál (SoEn)
 3. produkce idejí je hlavní zdroj růstu
 4. procesy globalizace a automatizace; → záleží více na práci expertů (vědců, pracovníků v kreativním průmyslu, IT specialistů atd.) než na práci ,tzv. modrých límečků (SoEn), manuální práci, odborově organizované práci apod.
 5. rozvoj behaviorálních a informačních věd (behaviorální ekonomie, kybernetika, teorie her a informační teorie...)
- **Alain Touraine (*1925)**
 - 1969: poprvé užil termín.
- **Daniel Bell (1919-2011)**
 - *The Coming of Post-Industrial Society* (1974): zhodnocení významu vědění; přesun jádra do terciárního a kvaternárního (IT atd.); předpokládal příchod nové společnosti služeb; zvýší se dopad expertů

Clarkův sektorový model (v USA) a obecný graf vývoje sektorů v postindustriální společnosti

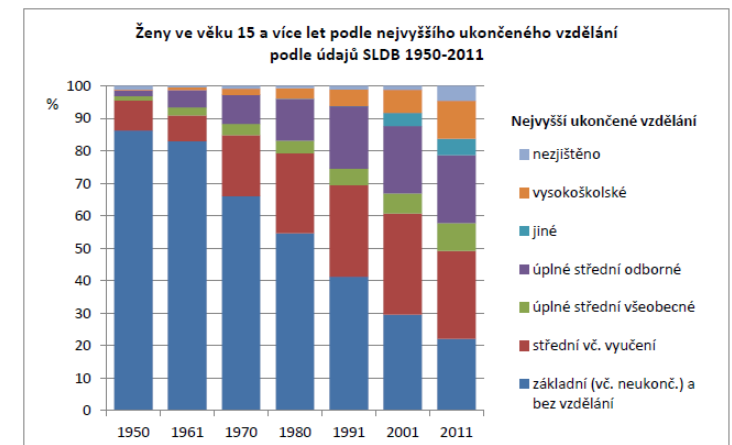
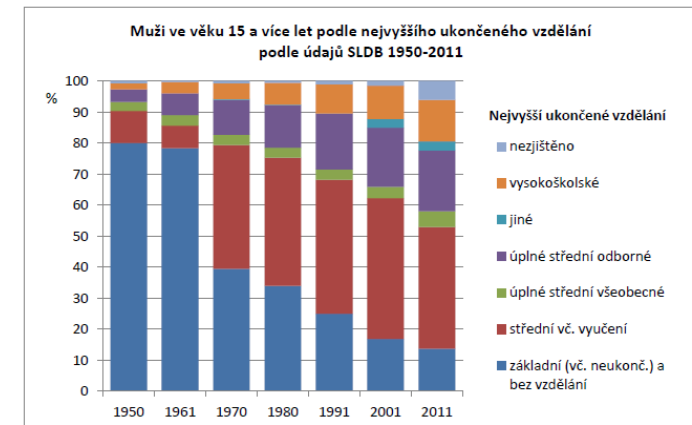

Podpůrný materiál - videopřednáška

- Andrew McAfee: What will future jobs look like (TED Talk, youtube.com)
 - https://www.youtube.com/watch?v=cXQrbxD9_Ng
 - Andrew McAfee (* cca 1967)
 - působí v Center for Digital Business (MIT)
 - zkoumá dopad informačních technologií na výkon, organizaci či konkurenci firem
 - píše pro The Economist, The Wall Street Journal etc.
 - kniha: Brynjolfsson, Erik; McAfee, Andrew. *Druhý věk strojů: práce, pokrok a prosperita v éře špičkových technologií*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2015.

Otázka průmyslu 4.0 a struktura vzdělanosti v ČR

- stále členitější struktura profesí a příprava na ně
- změna ve struktuře vzdělanosti;
- otázka současnosti: jak otevřít vyšší formy vzdělání většímu počtu uchazečů
- vazba na **dělbou práce** ([SoEn](#))
- **Samuel Bowles (*1939) a Herbert Gintis (*1940):**
 - školský systém produkuje lidi pro potřeby industriálního kapitalismu
 - školní třída: místo učení se respektu k autoritě a disciplíny
 - výsledek je odcizená pracovní síla
 - školský systém slouží k legitimizaci nerovnosti

Ekonomické souvislosti

- ekonomika → trh → různé kvalifikace; = tlak na vzdělávání
- rozhodování o další studijní dráze: po ZŠ a po SŠ; vliv úvah o budoucích příležitostech
- jistá vazba mezi vzdělaností populace a složitostí/komplexitou výrobních postupů
- důležitá otázka: financování školství; efektivita
- Otázka školného?

Politické souvislosti

- silná vazba mezi politikou a školním kurikulem:
 - za Rakouska: katolicismus a respekt k trůnu
 - ČSR: duch vlastenectví
 - po 2. sv. válce – komunismus: odpovídalo tomu školství
 - po r. 1989: demokracie, trh a lidská práva
- → **skryté kurikulum**: to, co nemusí být vždy zcela zřejmé; důležitý pojem pro marxismus a kritickou teorii; politický charakter pedagogického vědění
- **Ivan Illich (1926-2002)**:
 - kritika modernizace – ve škole: lidé zbavování tradiční kvalifikace
 - výchova vs. působení školského systému
- škola dětem vštěpuje pasivní konzum
- děti drženy mimo ulice – tj. skryté kurikulum
- byrokratická, manipulativní instituce
- Jak by škola měla vypadat? Měl by existovat svobodný přístup k informačním sítím + předpokladem zlepšení: omezení či restrukturalizace námezdní práce
- Dnes: otázka vlivu informační revoluce na školství; do vzdělávání vstupují výrobci/producenti IT apod.
- → Otázka, co to vlastně je **gramotnost**? Tradičně čtení a psaní.
- Termín: **funkční gramotnost**: posílení relativnosti tohoto pojmu; dnes: hranice střední školy (přibližně).

Kulturní souvislosti

- vztah vzdělání/výchova a kulturního systém společnosti
- Již **Durkheim**: funkce výchovy = projekce společnosti do jedince; klíčové termíny: **kultura** (normy, hodnoty, obyčeje, morálka, víra, umění atd.) – **socializace** prostřednictvím **enkulturace** (**SoEn**); mezigenerační předávání kultury
- Většina společnosti → definuje diferencované (podle statusu, věku, pohlaví apod.) **výchovné cíle**.
 - Viz dějiny: Antika, Řím, středověké křesťanství (askeze, řád, práce, péče o duši), protestantismus (práce, etika víry), měšťanstvo (individualismus, práce)
- Klíčový je **svět hodnot**.

Hodnotové orientace v ČR

Tabulka 1: Důležitost různých hodnot (%)

	velmi důležité	spíše důležité	spíše nedůležité	zcela nedůležité	Pořadí v r. 2011
1. žít ve spokojené rodině	70	22	4	4	1.
2. pomáhat především své rodině a přátelům	61	31	4	3	2.
3. mít děti	58	27	8	5	-
4. mít přátele, se kterými si dobře rozumíte	56	37	5	2	3.
5. mít vlastní pěkné bydlení	53	38	6	3	-
6. žít ve zdravém životním prostředí	53	38	5	4	6.
7. mít zajímavou práci, která by Vás bavila	51	31	9	8	4.
8. mít práci, která má smysl, je užitečná	50	35	8	6	8.
9. žít zdravě, starat se o své zdraví	47	42	7	3	9.
10. žít podle svého přesvědčení	46	42	8	3	5.
11. žít v hezkém prostředí	45	45	7	3	7.
12. pracovat v kolektivu sympatických lidí	41	41	10	6	10.
13. vydělat hodně peněz	40	39	14	6	11.
14. mít vždy své nerušené soukromí	37	43	15	4	12.
15. mít jakoukoli práci, jen abyste byl zaměstnán a nebral podporu	34	39	13	10	13.
16. pomáhat těm, kdo pomoc potřebují	34	50	12	2	14.
17. mít přátele, kteří Vám mohou být užiteční	31	51	13	3	17.
18. podávat perfektní profesionální výkon	30	46	14	7	16.
19. žít příjemně, užívat si	29	54	13	3	15.
20. mít práci, která umožňuje zkoušet nové věci	28	38	23	8	20.
21. mít čas hlavně na své koníčky a zájmy	27	52	15	5	18.
22. být oblíbený mezi lidmi	23	53	18	4	19.
23. podílet se na zlepšování života v místě Vašeho bydliště	22	50	21	5	24.
24. mít co nejvícestrannější vědomosti, všeobecný přehled o kultuře, vědě, technice, politice	20	47	26	6	21.
25. aktivně se podílet na ochraně přírody	19	48	25	6	26.
26. mít vlastní firmu, kde můžete být svým páнем	19	22	30	22	25.
27. být dobře informován o dění u nás a ve světě	18	52	24	4	22.
28. žít zajímavý, vzrušující život	17	44	30	7	23.
29. pomáhat rozvoji demokracie ve společnosti	15	44	26	11	27.
30. mít hezké věci, které nemá každý	13	31	38	17	29.

Tabulka 3: Důležitost různých hodnot 1990-2014

	1990	1994	1999	2004	2006	2008	2011	2014
žít ve spokojené rodině	97	98	97	97	95	96	95	92
pomáhat své rodině a přátelům	96	96	97	97	95	95	93	92
mít přátele, se kterými si dobře rozumí	96	96	95	97	95	97	95	93
žít ve zdravém životním prostředí	98	96	95	96	95	95	92	91
mít zajímavou práci	88	81	82	92	89	92	88	82
mít práci, která má smysl, je užitečná	90	81	79	91	90	88	88	85
žít zdravě, starat se o své zdraví	96	93	94	95	91	94	90	89
žít podle svého přesvědčení	94	94	94	95	94	94	92	88
žít v hezkém prostředí	97	96	94	96	95	97	92	90
pracovat v kolektivu sympatických lidí	86	77	79	89	87	90	86	82
vydělat hodně peněz	80	74	65	88	85	87	84	79
mít vždy své nerušené soukromí	83	78	79	83	85	86	84	80
mít jakoukoli práci	59	46	56	74	70	71	73	73
pomáhat těm, kdo pomoc potřebují	86	79	77	89	83	87	87	84
mít přátele, kteří mohou být užiteční	73	68	66	81	81	81	77	82
podávat perfektní profesionální výkon	79	70	71	83	80	79	79	76
žít příjemně, užívat si	67	69	71	80	82	84	85	83
mít práci, která umožňuje zkoušet nové věci	58	51	50	71	67	67	67	66
mít čas hlavně na své koníčky a zájmy	67	69	70	76	77	80	80	79
být oblíbený mezi lidmi	82	82	78	86	80	85	78	76
podílet se na zlepšování života v místě bydliště	70	55	53	77	74	73	73	72
mít všeobecný přehled	71	66	70	78	73	73	71	67
aktivně se podílet na ochraně přírody	-	61	59	75	70	66	61	67
mít vlastní firmu, kde mohu být svým páнем	28	29	31	46	39	40	43	41
být dobře informován o dění u nás a ve světě	81	65	71	80	75	72	71	70
žít zajímavý, vzrušující život	54	52	53	62	64	63	64	61
pomáhat rozvoji demokracie ve společnosti	69	51	54	73	64	61	55	59
mít hezké věci, které nemá každý	38	39	33	38	41	38	38	44
dosáhnout významného postavení ve společnosti	36	35	33	54	45	46	43	43
mít práci, která umožňuje řídit činnost jiných lidí	30	29	26	41	37	34	36	40
žít podle náboženských zásad	37	28	29	39	28	29	30	32
prosazovat politiku své strany, hnutí	31	32	22	40	33	28	28	31

Pozn.: Součet odpovědí velmi důležité a spíše důležité. Dopočet do 100 % v každém políčku tabulky tvoří součet odpovědí spíše nedůležité, zcela nedůležité a neví. Položky jsou v tabulce seřazeny podle výše podílu „velmi důležité“ v roce 2014.
Zdroj: IVVM 1990 (N = 1444), IVVM 1994 (N = 969), IVVM 1999 (N = 1007), CVVM květen 2004 (N = 1002), CVVM květen 2006 (N=1033), CVVM květen 2008 (N=1066), CVVM květen 2011 (N=1115), CVVM červen 2014 (N=1049).

Literatura & zdroje

Literatura

Brynjolfsson, Erik; McAfee, Andrew. *Druhý věk strojů: práce, pokrok a prosperita v éře špičkových technologií*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2015.

Giddens, Anthony a Sutton, Philip W., ed. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013.

Havlík, Radomír a Koťa, Jaroslav. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2011.

Illich, Ivan. *Odškolnění společnosti: (polemický spis)*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.

Macionis, John. J. *Sociology*. New York and London: Pearson, 2012

Internetové zdroje

https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a557/f28/100044s_cervenka-hodnoty.pdf

<http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

Děkuji za pozornost.

